

RASKE DRENGE OG SYGE PIGER

På grænsen mellem sundt og sygt i 1800-tallets visuelle kultur

Det syge barn af den norske maler Edvard Munch er et af 1800-tallets mest ikoniske værker afbildende syge piger, et værk som han gennem flere årtier malede flere versioner af, det sidste i 1927.¹ Munch var dog langt fra den eneste kunstner, der beskæftigede sig med dette motiv, idet både nordiske og europæiske kunstnere, kendte såvel som mindre kendte, malede syge piger, og motivet synes således at have haft appel på tværs af stilarter og tid. Nogle af de første nordiske eksempler på syge piger dukker op i begyndelsen af 1800-tallet, og helt frem til 1920'erne og 1930'erne ses motivet i nordisk kunst.² Motivmæssigt adskiller Munchs syge barn sig ikke væsentligt fra tidligere eller senere versioner lavet af andre kunstnere. Der synes nemlig at være en helt særlig ikonografi omkring den syge pige, der dukker op både i litteraturen, billedkunsten og populærkulturen i anden halvdel af 1800-tallet.

-
- 1 Foruden det her nævnte maleri, malede Munch gentagelser af motivet i: 1896, 1907 (to stk.), 1925, 1927.
 - 2 Roar Matheson Bye, *Syg pige*. 1923, privateje; Alvar Cawén, *Rekonvalescenten*. 1923, Ateneum, Helsinki; Helene Schjerfbeck, *Rekonvalescenten*. 1927, Ateneum, Helsinki; Jais Nielsen. *Ved sygesengen*. 1926, privateje; Jais Nielsen. *Den syge pige*. 1936, privateje.

Fig. 1. Edvard Munch, *Det syge barn*. 1885-86, olie på lærred, 119,5 x 118,5 cm, Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design, Oslo. Foto: Nasjonalmuseet/Børre Høstland.

Da Munchs syge pige blev udstillet i 1886 vakte det et ramaskrig blandt datidens anmeldere. De var dog mere optaget af hans malestil end af motivet, som flere af kritikerne fandt bevægende, uagtet at de ikke brød sig om hans stil (H.J. 1886; H.S. 1886; S.S.1886). Man kan argumentere for, at Munchs version af den syge pige adskiller sig fra andre værker med syge piger, idet han tager udgangspunkt i en personlig oplevelse. Dette kom til

udtryk i hans brug af teknik og farver, hvilket ubevidst har berørt datidens publikum mere end periodens øvrige afbildninger af syge piger. Jeg vil imidlertid argumentere for, at det i høj grad også var selve motivet – den syge og potentielt døende pige, der berørte publikum. Især fordi pigefiguren var behæftet med nogle særlige forestillinger i perioden og tabet af hende ikke blot var et personligt tab, mange af datidens publikummer havde oplevet, men at det også var et kollektivt tab. Den syge pige symboliserede således også tabet af nationens fremtid, håbet (Jensen, 2021).

På dette tidspunkt var publikum vant til at se værker med dette motiv, og det er kendetegnende for værkerne af de syge piger, at sygdommens karakter ikke afsløres for beskueren hverken i titlerne eller i ikonografien. På den måde har billedkunsten og litteraturen i perioden en tæt sammenhæng. Heller ikke i litteraturen er man optaget af medicinske diagnoser, men beskæftiger sig i stedet med symptomer og det personlige aspekt: hvordan sygdommen opleves både af den syge selv og af personerne omkring den syge (Bailin 4; Bondevik og Stene-Johansen 31).³ Flere af de nordiske kunstneres værker med syge piger blev reproduceret i samtidens tidsskrifter og nåede dermed et bredere publikum. Samtidig blev den syge pige også præsenteret for børn og unge i nogle af tidens illustrerede tidsskrifter rettet mod netop disse målgrupper.⁴

Den sunde og raske barnekrop ses også i slutningen af 1800-tallet, først og fremmest hos de vitalistiske kunstnere, der særligt omkring år

-
- 3 Der findes naturligvis undtagelser, f.eks. Munchs *Forår*. 1889, hvor den syge pige ses med et blodpletet lommeørklæde, der indikerer en blodfyldt hoste og dermed, at hun sandsynligvis lider af en af periodens mest dominerende sygdomme - tuberkulose. Edvard Munch er en undtagelse ift. at italesætte hvilken sygdom, hans syge piger lider af, idet han mange år efter han malede den første version af *Det syge barn* i 1885-86, i en brevveksling har fortalt, at det var morens og søsterens død, der inspirerede ham til at male en syg pige. Maleren Ejnar Nielsen har i sit værk *Den syge pige* fra 1896 malet pigen Ane Dorthea Kristensen, der var meget syg af tuberkulose. Dette var ikke oplysninger, der blev givet ifm. udstilling af værkerne.
 - 4 Værker der blev reproduceret: Michael Ancher, *Syg ung pige*. 1882, Statens Museum for Kunst blev bl.a. lavet som et tryk 'La Jeune Malade'. Braun & Cie Paris, Mulhouse Dornach. Og gengivet i *Ord och Bild*. 13, (1904); Jenny Nyström, *Rekonvalescenten*. 1884, Nationalmuseum Stockholm, reproduceret i *Ny Illustrerad Tidning*. 37 39 (1884).

1900 og frem lavede flere værker, hvor især den nøgne drengekrop boltrer sig i naturen. Men allerede før vitalismen gjorde sit indtog i billedkunsten, blev billedet af den aktive dreng i naturen formidlet for et bredt publikum, bl.a. i illustrerede tidsskrifter, hvis målgruppe var børn og deres forældre. Generelt spiller netop børn og unge en stor rolle i det sene 1800-tals fortælling om sundhed og sygdom, også når man ser nærmere på periodens billedkunst og visuelle kultur, hvor særligt de to figurer 'syg pige' og 'rask dreng' kompletterer hinanden.

I det følgende vil jeg argumentere for, at idéen om det sunde og det syge i det sene 1800-tals skandinaviske billedkunst og visuelle kultur i høj grad er bundet op på de to figurer: den syge pige og den raske dreng.⁵ Det er naturligvis ikke ensbetydende med, at det kun var pigerne, der var fremstillet som syge, eller at det udelukkende var drengene, der blev gengivet som raske. Men det er de to figurer, som datidens læsere og beskuere fortrinsvis præsenteres for, når det drejer sig om at visualisere det syge og det sunde i slutningen af 1800-tallet. Dette hænger for mig at se tæt sammen med periodens fokus på, at pigerne var mere syge end drengene, og at man anså pigens for at være et symbol på fremtiden, idet det var hende, der skulle føde de kommende generationer.

I min analyse vil jeg inddrage et af periodens tidsskrifter og her se nærmere på, hvordan de to figurer skildres for at undersøge, hvilke billeder af henholdsvis sundhed og sygdom, forældre og børn blev præsenteret for.

BØRN I 1800-TALLETS VISUELLE KULTUR

Den særlige interesse for børn og deres helbred er ikke noget, der pludseligt opstår i løbet af 1800-tallet. Idéen om barndommen som en særlig periode og som et tidspunkt, hvor der skal sættes ind med opdragelse i de rette rammer, behandles af Jean-Jacques Rousseau allerede i midten af 1700-tallet (Rousseau 1963). Samtidig med Rousseaus tanker opstod der det, som Mi-

5 Rask skal i denne sammenhæng både forstås som en sygdomsfri dreng og som en 'rask dreng' i betydningen at være kvik, aktiv og handlekraftig som modsætning til det syge, der ofte karakteriseres ved at være passiv, svag og skrøbelig.

chel Foucault har betegnet som medikaliseringen af familien, hvor barnet også indtager en særlig plads. Barnet skulle nemlig ikke blot opdrages på en bestemt måde, et ansvar som Rousseau placerede i familien og her særligt pålagde moren, der også havde hovedansvaret for barnets sundhed. Dette kom især til udtryk ved forskellige kampagner for at få mødrene til selv at amme deres børn, fremfor at anvende en amme. Ligeledes skulle de rammer, barnet befandt sig i (dvs. hjemmet), leve op til en vis hygiejnisk standard (Foucault 118; Kristensen og Bayer 93; Wagner 52-53). Denne interesse for barnet og dets sundhed fortsatte ind i 1800-tallet, hvor der især fra 1850'erne og frem også i Danmark blev udgivet en mængde bøger om eksempelvis børn og deres helbred, skolehygiejne, sundhedsforhold, indretning af sundhedsmæssigt forsvarlige lokaler, vigtigheden af frisk luft og bevægelse mv.⁶ Ligesom hos Rousseau indtager kvinden her en vigtig plads, da det var af afgørende betydning, at hun var sund og rask, idet det var hende, der skulle føre generationerne og dermed også nationens sundhed videre. Dette førte i slutningen af 1800-tallet til et stærkt fokus på især skolebørnenes helbred og en stor bekymring for især pigernes skrantende sundhed.

Idéen om det sunde og det syge barn blev formidlet i billedkunsten, såvel som i periodens populære tidsskrifter rettet mod børn og deres forældre, hvor gengivelsen af børn og deres verden spillede en stor rolle (Weinreich 294, Bengtsson 102). Selv om tidsskrifternes målgruppe var børn, var indholdet og illustrationerne lavet af voksne. Ofte var det nogle af tidens kunstnere, der bidrog med tegninger. Der er altså tale om bestemte barndomskonstruktioner, som blev videregivet til de børn og forældre, der læste bladene. En væsentlig visuel forskel på eksempelvis *Illustreret Tidende* (1859-1924), der var rettet mod et voksent publikum, og flere af børnebladene, var, at der i tidsskrifterne til børn naturligt var et stort fokus på børnenes verden.

Et af de børneblade, der blev udgivet i en længere sammenhængende periode var *Nordisk illustreret Børneblad* (1873-1890), der udkom i en dansk-

6 For en oversigt over udgivelser se Johan Schioldann, *Dansk medicinhistorisk Bibliografi 1479-1913*. København: Det kgl. Bibliotek (2014).

norsk og i en svensk udgave (Weinreich 296).⁷ Bladet blev præsenteret som "[...] god og sund Ungdomslæsning som Forældre trygt kunne give deres Børn i Hænde, og da det tillige er overordentligt prisbilligt fortjener det en vid Udbredelse" (*Nordisk illustreret Ugeblad* 1874, 1; *Nordisk illustreret Ugeblad* 1889, 1). *Nordisk illustreret Børneblad* er som mange andre af tidens blade for børn en blanding af moralske og religiøse fortællinger, ligesom bladet var rigt illustreret, hvilket var en af de ting, der blev fremhævet som en særlig kvalitet i nogle af datidens annoncer for bladet.⁸

DET SYGE BARN I NORDISK ILLUSTRERET BØRNEBLAD

Allerede i slutningen af 1700-tallet blev børn og deres forældre præsenteret for historier om døende og døde børn i avisen *Avis for Børn*. Her blev det døende barn ofte fremstillet som den stærke person, der formår at trøste venner og familie på sit dødsleje (Roos 246).⁹ Forskellen mellem de to blade er, at de illustrationer, der er en væsentlig del af *Nordisk illustreret Børneblad*, er fraværende i *Avis for Børn*. Opfindelsen af nye trykmetoder i løbet af 1800-tallet gjorde det teknisk og økonomisk muligt at illustrere de historier, der blev trykt i tidsskrifterne. Illustrationerne af de syge børn i *Nordisk illustreret Børneblad* er stort set altid lavet til en bestemt historie eller til et digt, der typisk har fokus på, hvordan børnene og/eller deres familie takler sygdommen eller omhandler en taknemmelighed over at overleve alvorlig sygdom (Roos 247). Det er langt fra altid, at læserne præsenteres for sygdommens årsag, men når de gør, bliver den ofte forklaret med: 1. et

7 Det var forskellige udgivere, der stod bag det støt stigende antal tidsskrifter rettet mod børn i 1800-tallet. Både skolebestyrere, boghandlere, forlag og organisationer kunne stå bag tidsskrifterne. *Nordisk illustreret Børneblad* adskiller sig ikke væsentligt fra andre børneblade i perioden, men er valgt, fordi det udkom i en længere sammenhængende periode i slutningen af 1800-tallet, og fordi det udkom i tre lande og derfor havde et større publikum.

8 Dette er eksempelvis tilfældet med *Nordisk illustreret Børneblad*, der blev omtalt i *Dagens Nyheder* 19. september 1873 under overskriften "Illustrerede Børneblade." *Nordisk illustreret Børneblad* fremhævede ligefrem, at deres illustrationer blev lavet af nordiske såvel som fremmede kunstnere. Se *Fyns Stiftstidende* 20. oktober (1888).

9 *Avis for Børn* udkom i 1779-82.

Fig. 2. Zakarias Nielsen, "Gartneren og hans lille Søn." Nordisk illustreret Børneblad. 1 18 (30. juni 1874).

Fig. 3. "Efter Sygelejet", Nordisk illustreret Børneblad. 14 4 (november 1886).

uheld, typisk fremprovokeret af vild og tankeløs leg, 2. en smitsom sygdom, der gerne rammer flere i omgangskredsen/familien, 3. en pludselig opstået og ikke-diagnosticeret sygdom. Derimod beskrives den syge eller den sunde krop ikke direkte, i stedet præsenterer bladet deres læsere for illustrationer, hvor den sunde og aktive krop vises i naturen, mens den syge, passive krop er gengivet liggende eller siddende i et interiør. Mens den aktive krop vises i mange forskellige situationer er skildringerne af den syge krop meget ens: kroppen er bundet til et møbel, en seng eller en stol, placeret i et interiør, hvor der foruden den liggende eller siddende syge person også ofte er blomster, vandglas, medicinflasker og en bog, som den syge er i færd med at læse i.

Nordisk illustreret Børneblad præsenterer både illustrationer af syge piger og drenge, men der er stor forskel på, hvordan pigernes og drengenes

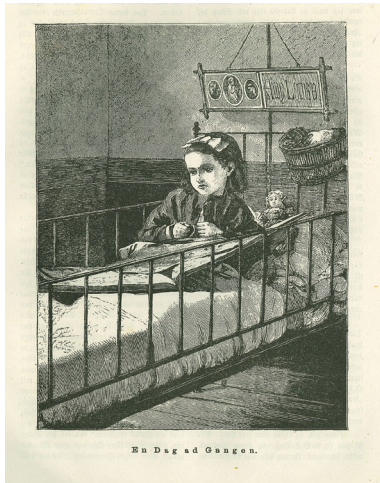

Fig. 4. "En Dag ad Gangen", Nordisk illustreret Børneblad. 2 8 (januar 1875).

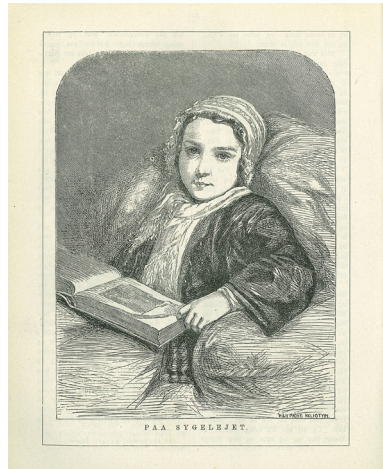

Fig. 5. Vilhelm Pacht, "Paa Sygelejet", Nordisk illustreret Børneblad. 2 20 (juli 1875).

sygdom fremstilles. For mens pigerne er meget eller udefinerbart syge, så har drengene overvundet deres sygdom og er ved at blive raske igen.

På illustrationen til digtet "Gartneren og hans lille Søn" er drengen kommet ud i den friske luft i en have fuld af planter, mens faren knæler foran drengen (*Nordisk illustreret Børneblad* 1874, forside). I digtet fremhæves farens taknemmelighed over sønnens overlevelse, der yderligere understreges af en passus om, at han er glad for, at sønnen er kommet fra sengen og ud i haven og luften og ikke fra sengen og ned i graven. I digtet "Efter Sygelejet" sættes der også fokus på overvindelsen af sygdom. Her er det ikke forældrenes taknemmelighed, der fremhæves, men drengens påskønnelse af, at Gud har givet ham hans sundhed igen (*Nordisk illustreret Børneblad* 1886, 45 og 47). Det er også en sund dreng, som læseren præsenteres for i den medfølgende illustration: Drengen ligger ikke i sengen, men sidder fuldt påklædt oven på sengen, klar til igen at komme ud i verden, og

Fig. 6. "Et Sygebesøg", Nordisk illustreret Børneblad. 3 17 (juni 1876).

der er ingen spor på natbordet efter medicinflasker eller den obligatoriske blomsterbuket, der ses på en stor del af malerierne med de syge piger. Begge de syge drenge, der præsenteres, er på et stadie i deres sygdom, hvor de kan betegnes som rekonvalescenter, mens det samme ikke er tilfældet med de syge piger.

I de tre illustrationer af syge piger, der er gengivet i bladet, sidder eller ligger pigerne i deres seng, den ene med en stor pude i ryggen, hvilket ikonografisk ligner de maleriske skildringer af motivet.

De tekster, der hører til illustrationerne, handler om at være mild og god, selv når man er syg, om at være syg og få besøg af sin veninde og om at overkomme sygdommen, mens en af de længere historier, "En Dag ad Gangen", kredser om temaet at acceptere sin skæbne i form af en invaliderende sygdom, der rammer pigens Lydia. Michael Bury har beskrevet, hvordan sygdom kan fungere som en såkaldt biografisk afbrydelse, der ændrer ens liv

og giver det en anden men motiverende retning, hvilket netop er, hvad der sker for Lydia. Hendes kroniske sygdom forpurrer hendes lyse fremtid som et intelligent barn, men sygdommen fungerer alligevel som et motiverende aspekt i Lydias liv, idet hun i stedet for at dygtiggøre sig underviser andre børn. Dermed er sygdommen med til at give hendes liv mening (Bury 167-182). Samtidig er den syge krop en stopklods i en verden, der altid forandrer sig. Den står stille eller ligger ned, den har begrænset bevægelsesfrihed og bevæger sig også i et begrænset rum. I Lydias tilfælde er rummet først og fremmest hendes seng men også et grønt tæppe, hvorpå hun sidder i en stol, mens hun underviser sine elever, der sammenlignes med små blomster på en eng, når de sidder omkring hende på tæppet. På den måde refereres der også til den natur, som barnet og især drengene ofte placeres i, både i de historier, der bliver fortalt men også i de ledsagende illustrationer.¹⁰

Lydias syge krop beskrives ikke direkte, og den egentlige årsag til hendes sygdom nævnes ikke. I stedet får læseren at vide, at hendes væsen og udseende begynder at forandre sig, at hun bliver mere stille og at hun pludselig falder omkuld uden nogen grund, inden det afsløres for læseren, at hun er blevet lam i begge ben (Sigyn 86). Hilde Bondevik og Anne Kveimlie har gjort rede for, at det netop er karakteristisk for litteraturen, at den kun sjældent diagnosticerer de sygdomme, der omtales og i stedet beskrives symptomerne. Det samme er tilfældet for billedkunsten, idet værkerne kun sjældent og meget indirekte afslører, hvilken sygdom de afbildede piger lider af (Bondevik og Kveimlie 12).¹¹ Indirekte handler illustrationerne af de syge piger i *Nordisk illustreret Børneblad* alligevel om den syge krop, der selv om den er skjult, alligevel er til stede både i historien og i illustrationerne som en passiv liggende eller siddende krop, der ofte støttes af en stor hvid pude. Det er den samme syge krop, der præsenteres i billedkunsten, og der

10 Drengene ses i naturen mange steder i *Nordisk illustreret Børneblad*. F.eks.: 119 (15. juli 1874); 16 (15. december 1874); 56 (30. december 1877); 38 (januar 1876); 69 (15. februar 1879); 613 (15. april 1879).

11 Ofte anvendte kunstnerne modeller, der ikke var syge til deres billeder, og selv i de værker, hvor kunstnerne har malet en syg pige med en bestemt sygdom, f.eks. tuberkulose, afsløres det ikke i billedets titel. Se f.eks. Ejnar Nielsen, *Den syge pige*. 1896, Statens Museum for Kunst.

Fig. 7. Bertha Wegmann, Et sygt barn. 1873, olie på lærred, 75 x 60 cm, privateje. Foto: Bruun Rasmussen.

Fig. 8. Michael Ancher, En syg ung pige. 1883, olie på lærred, 81 x 90 cm, Den Hirschsprungske Samling.

synes dermed ikke at være nogen forskel på den syge pige, der præsenteres i *Nordisk illustreret Børneblad* og i periodens maleri. Det ses eksempelvis også hos kunstnerne Bertha Wegmann og Michael Ancher, der i slutningen af 1800-tallet malede syge piger, der ligesom Lydia har lagt deres læsestof fra sig og i stedet kigger ud i luften med et fraværende blik. Flere andre af periodens syge piger er skildret på samme måde.¹²

Målgruppen ændrer ikke på, hvordan den visuelle fremstilling af den syge krop ser ud.

Selv om drengene også kan blive syge, så er der forskel på, hvordan udfaldet af sygdommen forløber. I mange historier om drenge, der bliver

12 Se f.eks.: Johanne Krebs, *En ung pige*. 1896, ARoS; Christen Dalsgaard, *En rekonvalescent*. 1870, Den Hirschsprungske Samling.

syge, handler det om, at de kommer til skade, fordi de ikke har overholdt de regler, som de voksne har udstukket, men selv i en historie, hvor en dreng får en smitsom nervesygdom, overlever han.¹³ Her er historiens morale, at sygdommen har gjort ham stærk, så han på den måde senere kan mod- og udstå forskellige fristelser. Dermed er der en tendens til, at sygdom har større fatale følger for pigerne end for drengene, ligesom pigerne i højere grad rammes af sygdom, der ikke er relateret til vild leg, og som de må lære at acceptere, også selv om sygdommen har en dødelig udgang.

Foruden de syge piger præsenteres læserne af *Nordisk illustreret Børneblad* også for sygdom på anden vis, f.eks. optræder der syge mødre og en nekrolog over en død dreng (så de raske drenge kunne godt dø, selv om de syge piger er i overtal), ligesom det også er muligt at lave en vits omkring en død bedstemor (Nielsen 1884, 11-14):

En mild Sygdom. Præsten (møder en ung Landmand, der kommer kjørende med Kiste): Er den gamle Bedstemoder nu død?

— Ja, hun døde i Gaar.

— Har i haft Læge til hende.

— Nej, vi havde ikke; men hvis det var blevet værre, saa havde vi hentet ham (Ukendt, Smaating, 143).¹⁴

Sygdom og død blandt familiemedlemmer blev formidlet til børnene og deres forældre for på den måde, som Roos beskriver det, at forberede børnene og deres familier på, at det også var noget, der kunne ramme dem. Selv om de syge drenge også findes i *Nordisk illustreret Børneblad*, så eksemplificerer historien om "Roserne" fra 1874 meget godt idéen om den syge svage søster

13 Otto V. Feilixsen, "Den lille udlænding." *Nordisk Illustreret Børneblad*. 17 (1. januar 1874): 51-55. Den samme tendens ses i billedkunsten, hvor den syge dreng også findes, men flere af de syge drenge ser ud til at være i bedring, se f.eks. Christian Krohg, *Syg dreng*. 1889, privateje: <http://www.artnet.com/artists/christian-krohg/syk-gutt-3Q1dlVWHR9FhFQiaEFqNuA2>; Viggo Pedersen, *Den lille patient*, 1898, privateje: <http://www.artnet.com/artists/viggo-pedersen/den-lille-patient-lJ8wvEX-KOI-Ooh21EexUWQ2>; Eva Bonnier, *Den syge dreng*, 1893, privateje: http://www.artnet.com/artists/eva-bonnier/den-sjuke-gossen-yXBnhj_3ipDZ5LHujb7mNQ2. Siderne sidst besøgt 31.08.2020.

14 Stavemåde og grammatik iflg. original.

og den raske dreng: "Drengen var rask og stærk og sprang munter omkring, men den lille Pige laa altid stille og rolig i Sengen" (Berta 38).

FRILUFTSLEG OG KUNSTIG GYMNASTIK

Mens den syge krop er skjult bag tøj, tæpper og sjal, er det kendetegnende for den sunde krop, at den omkring år 1900 bliver befriet for tøjet, og ofte befinder sig ude i naturen. Men selv flere årtier tidligere er der en tæt forbindelse mellem den sunde krop og naturen i periodens visuelle kultur og sundheds- og rådgivningslitteratur, hvor drengenes aktive leg i det fri skildres som et ideal. Mens den sunde krop godt kan fremvises delvist uden tøj, så er den syge krop altid tildækket. Selv i sundhedslitteraturen og lægehåndbøgerne ser man ikke den syge krop i sin helhed, og kroppen fremvises her kun som fragment, f.eks. i form af en illustration af, hvordan kroppens indre ser ud eller som illustration af, hvordan man eksempelvis transporterer en syg eller forbinder en dårlig arm (se f.eks. Jensen og Meyer; Panum).

Det er i beskrivelserne og i gengivelserne af børnenes leg, at forskellen mellem de to køn bliver særlig tydelig – drengene blev skildret som fysisk aktive, mens pigerne typisk blev fremstillet som gode potentielle husmødre, der pusler om deres dukker (Connor 14; Frih 80). Men forskellen på de to køn bliver også tydelig i periodens fokus på den syge og den sunde barnekrop, hvor man er meget optaget af, at kroppen skal holdes sund ved at være i bevægelse og ved at blive udsat for solens stråler og den friske luft. De tre elementer bliver afgørende for vitalismen omkring år 1900, hvor idéen om en sund sjæl i et sundt legeme for alvor udbredes også i billedkunsten. Men allerede tidligere i århundredet appellerer flere læger til, at ikke kun drengene men også pigerne styrker deres legeme ved at lave gymnastik, og at legemet først og fremmest skal hærdes for at undgå sygdom (Drachmann, 1867; Drachmann, 1873; *Hygiejnske Meddelelser*; *Vikingen*; Westrup 12-13).

Kampen om kroppen spiller en rolle i flere lande i slutningen af 1800-tallet og også i de nordiske lande, hvor der bl.a. fra 1880'erne og frem er et stort fokus på skolebørnenes helbred. I Skandinavien var diskussionen om sundhed og sygdom intens allerede i 1800-tallet, hvor der udkom en hel

række populærvidenskabelige bøger og artikler med fokus på forskellige sygdomme samt på, hvordan man bedst holdt kroppen sund og rask. Flere af disse publikationer var oversættelser fra engelsk, tysk og fransk, idet meget af den lægevidenskabelige litteratur allerede i 1800-tallet var international, og de publikationer, der blev forfattet af skandinaviske læger, var ligeledes inspireret af den internationale forskning.

Det var især blegsot og generel nervesvaghed, der blev identificeret som de sygdomme, der var udbredte blandt børn og unge – og særligt blandt pigerne. I dag betegnes blegsot som en kultursygdom, der har eksisteret siden 1500-tallet. I slutningen af 1800-tallet talte man dog om "den chloroanæmiske Disposition", som flere læger mente skyldes en ernæringsfejl og anstrengelse som følge af for meget skolearbejde, men som samtidig også var udtryk for en sygelig, svagelig og ikke mindst degenereret slægt, hvis krop skulle styrkes (Döderlein 27; Kaarsberg 17; *Horsens Avis* 3). Symptomerne på blegsot var bleg hud og slimhinder, hovedpine, sløjhed, kramper, dårligt humør, hjertebanken, kuldsværhed, menstruations- og sindsforstyrrelser, og diagnosen med de mange symptomer dækkede over, at kroppen med denne sygdom var lettere modtagelig for andre og mere alvorlige sygdomme heriblandt tuberkulose (Bock 161; Kaarsberg 167; Panum 61). Beskrivelserne af blegsot har stor lighed med generelle beskrivelser af den syge krop i periodens sundheds- og rådgivningslitteratur: svagelig, skæv, mager, bleg, slap, skrøbelig og knyttet til sygdomme såsom blodmangel, blegsot, hovedpine, nervøsitet, fordøjelsesproblemer og tuberkulose.

I anden halvdel af 1800-tallet blev der udgivet en lind strøm af litteratur om gymnastik, hygiejne, sundhed og sygdomme, og en stor del af litteraturen handler netop om ungdommens sundhedstilstand eller mangel på samme, hvor både den syge pige og den raske dreng spiller væsentlige roller. Selv før den danske læge Axel Hertel i 1881 lavede en undersøgelse af danske skolebørns helbredstilstand, var der en forståelse af, at pigerne var mere syge end drengene, og at dette skyldtes mangel på frisk luft og bevægelse samt intellektuel overanstrengelse pga. for meget skolearbejde (Ribbing 201; Hertel 48, 65-67). Hertels undersøgelse er kendetegnet ved, at han kun undersøgte et udvalg af de bedre skoler i Københavnsområdet, og ved at hans fokus var børn, der typisk led af sygdomme såsom hoved-

pine, nærsynethed og blegsot, der ikke var så alvorlige, at de forhindrede dem i at gå i skole. Undersøgelsen af skolebørnenes helbred blev udført i 1881, og den blev fulgt op af tilsvarende undersøgelser i Norge, Sverige og Finland og senere en større undersøgelse af flere skolebørn i Danmark. Alle undersøgelserne viste det samme mønster: at pigerne generelt var mere sygelige end drengene (Schultén; Key; Hertel; Hovgaard). Overbevisningen, om at pigerne blev hårdere ramt og var mere disponerede for sygdom end drengene, var udbredt, hvilket ikke overraskende blev kædet sammen med deres køn og pubertetens påvirkning af kroppen. Men selv før puberteten indtraf var pigerne ifølge de nordiske undersøgelser mere syge end drengene. Den herskende fortælling var, at drengene kom styrket ud af puberteten, mens det var en periode, hvor pigerne var ekstra modtagelige for forskellige sygdomme (Frih 46, 86-88, 243; Baginsky 12; Panum 61; J. Kaarsberg 17). Kvindekroppen er traditionelt set blevet anset for at være mere svag end mandens. I 1800-tallet opfattede videnskaben mandens krop som den normale krop; en krop som kvindekroppen på flere måder afveg fra, og derfor blev kvindekroppen studeret særligt indgående og med større interesse end den mandlige krop (Dixon; Herndl; Johannisson; Frih).

Samtidig var begge køn pga. de stadigt mere krævende intellektuelle udfordringer i form af skolearbejde udsat for et åndeligt pres, der også gjorde legemet sygt. Løsningen lå lige for: legemet skulle styrkes for at kunne modstå eventuelle sygdomme (Petersen, 4). Idéen, om at kroppen skulle gøres stærkere vha. gymnastik, blev fremført fra mange sider. Flere steder blev der agiteret for, at gymnastikken skulle foregå i frisk luft, men andre argumenterede for, at gymnastikken var alt for indøvet og mekanisk, og at man i stedet skulle fokusere på de elementer, der kendetegnede den frie leg: lyst og munterhed samt det faktum, at den udfoldede sig i det fri (Hovgaard 29 og 30; Döderlein 55-56; Westrup 13). "Hverken elektrisk Lys, kunstig Ventilation eller videnskabelige Legemsøvelser ville nogensinde kunne opveie Børnenes frie Lege i frisk Luft og varmt Solskin [...]" (Hovgaard 34). Idéen, om at børnene havde mere brug for den friske luft end de voksne, blev også fremført, og begrundelsen var netop, at børnene voksede, hvilket både anstrengte dem legemligt og åndeligt (Döderlein 35). At opholde sig i naturen var det samme som at styrke kroppen og bevare sundheden, og

selv om gymnastik og en styrkelse af det svage og muskelfattige legeme var ønskværdig, så kunne den kunstigt skabte bevægelse inden døre ikke erstatte den frie bevægelse i naturen. Definitionen af den sunde krop udspillede sig både i adskillige af periodens gymnastikhåndbøger og i lægehåndbøger og rådgivningsbøger om sundhed, og der var stor enighed om, at den sunde krop var kendetegnet ved dens kraft, udholdenhed, smidighed, hårdførhed og skønhed, samt at den var rank og harmonisk. (Knudsen 5; Christensen 2).

DEN MARITIME SUNDHED: FISKERDRENGEN OG MATROSTØJ

Selv om diskussionen om og undersøgelserne af børns sundhed ikke direkte foregik i tidsskrifter rettet mod børn (og deres forældre), så var de såkaldt opbyggelige historier og de dertilhørende illustrationer med til at formidle et bestemt billede af det sunde og det syge barn, og når det gælder skildringer af fysisk aktivitet, er drengene klart i overtal. Her skildres drengene som det ideal, der fremskrives i periodens sundheds- og rådgivningslitteratur, hvor man ser dem i fri leg i den frie natur. Den raske dreng knyttes først og fremmest til naturen og til havet og stranden, og her er der især to figurer i de illustrerede børneblade, som børnene præsenteres for: Fiskerdrengen og drengen i matrostøj.¹⁵ Mens fiskerdrengen stadig var en del af livet tæt på naturen, er drengen i matrostøj derimod en bydreng, der er iklædt tøj med referencer til det sunde sømandsliv.¹⁶

Mens fiskerdrengen ikke kun var en iagttagende figur i de omgivelser, han befandt sig i, var det modsatte tilfældet med drengen i matrostøjet. Her er det tøjet, der giver ham et tilhørsforhold til de maritime omgivelser, han er placeret i. Selv om matrostøjet både til drenge og piger var højeste mode omkring 1900, havde det desuden referencer til den sunde og veltrænede militærkrop (Rose 106). Men mens fiskerdrengen blev associeret

15 Andre gengivelser af drenge i matrostøj: "De to Matrosdrenge." *Nordisk illustreret Børneblad*, 3 24 (1876): 281; "Den lille Sømand." *Nordisk illustreret Børneblad*. 1 12 (1874).

16 I illustration af *Fiskerdrengen* understreges det i et tilhørende digt, at hans glade humør og sunde udseende skyldes, at han bor ved stranden og får masser af sol. *Nordisk illustreret Børneblad*, 15 12 (25. marts 1888): 141.

Fig. 9. "Fiskerdrengen", Nordisk Illustreret Børneblad. 15 12 (25. marts 1888).

Fig. 10. "Morfare Haab", Nordisk Illustreret Børneblad. 2 1 (oktober 1874).

med landbefolkningen, kunne enhver dreng iføre sig matrostøj, og hermed iklæde sig nogle af de egenskaber, der blev forbundet med matroser og skibsdrenge: dristige, kække, muntre ligesom der var en snert af eventyr over deres liv (Tonn-Petersen 6). Matrostøjet blev ligeledes associeret med fritid og leg, men i flere tidsskrifter ses matrosdrengen også på stranden, og dermed bliver han også forbundet med det rekreative og sunde liv. Hermed låner drengen – og pigen – iklædt matrostøj også noget af den sundhed, der associeres med den veltrænede krop. Mange af samtidens bøger om gymnastik var netop skrevet af militærfolk, der fungerede som garanter for den sunde og veltrænede krop, og dermed lånte deres autoritet på området fra den militære sfære (Hovgaard; Petersen; Christensen). Billederne af drenge iklædt matrostøj, ofte placeret på stranden og somme tider med et legetøjsskib i hånden, refererer altså ikke kun til et modefænomen, men også til idéen om, at det barn, der har matrostøjet på, er i besiddelse af en

sund krop. Selv om matrostøjet også blev lavet til pigerne, findes der ingen piger iklædt den påklædning i *Nordisk Illustreret Børneblad*, måske fordi matrosdragten først fra 1890'erne blev del af beklædningen, når pigerne skulle gøre gymnastik, bl.a. fordi dragten her fik status af at være en praktisk beklædning (Tonn-Petersen 10-11).

AFRUNDING

Billedkunsten og den visuelle kultur tilbyder et billede af den syge pige og den raske dreng, der lægger sig tæt op ad beskrivelserne af det syge og det sunde i periodens sundheds- og rådgivningslitteratur. Både sygdom og sundhed er forbundet med barnekroppen, der har en særlig stærk appel, når det drejer sig om visuelt at formidle de to kropslige tilstande. Dette sker, før barnet for alvor smider tøjet efter år 1900 i vitalismens kunst, som det bl.a. ses i et af hovedværkerne nemlig J.F. Willumsens *Sol og ungdom* fra 1910.¹⁷ Men allerede i midten af 1800-tallet kommer der et stort fokus på at holde kroppen sund og modstandsdygtig, først og fremmest så den kan modstå sygdom.

Mens drengene i *Nordisk Illustreret Børneblad* godt kan afbildes med en forbindelse, ses pigernes sygdom udelukkende på deres eventuelle blege udseende, sorte rande under øjnene eller hule kinder, og deformiteten af den syge krop er hermed stort set fraværende både i illustrationerne og i malerierne af de syge piger. I stedet er sygdommens fysiske udtryk ofte begrænset til at vise pigen liggende eller siddende med en støttende pude i ryggen og på den måde antyde, at hun er svag og syg, idet kroppen har brug for støtte for at holde sig oprejst. Idéen om den skrøbelige og ofte også syge pigekrop fik bogstaveligt talt et visuelt udtryk i periodens kunst og kultur. Et udtryk der både blev gengivet i periodens tidsskrifter også for børn, og havde billedkunstens interesse. Idéen, om at pigerne var mere syge end drengene, var også udbredt blandt lægestanden og blev bekræftet af undersøgelser af skolebørn både i Danmark, Norge og Sverige. Drengene

17 J.F. Willumsen, *Sol og ungdom*. 1910, olie på lærred, 266 × 427 cm, Göteborgs konstmuseum.

synes at have været idealet på en barndom, der indeholdt tilstrækkelig med bevægelse, fysisk aktivitet og fri luft, som flere sundhedsfaglige prædikede var udgangspunktet for en sund krop.

1900-tallets barnekrop indeholder en dobbelthed, idet den både bliver et symbol på vitalisternes idé om en revitalisering af kulturen, og samtidig er en krop, der let overmandes af sygdom og dermed også symboliserer skrøbelighed og forgængelighed, ligesom den syge barnekrop tilføres et element af tragik – overlever barnet sygdommen? Barndommen var en farlig tid, idet mange børn blev syge og døde, og dermed var der et stort element af genkendelse i gengivelserne af netop syge børn (Holubetz 27). Den syge og den sunde krop bliver dermed også vævet ind i et spind af korrekt opførsel, ofte dikteret af et kristent budskab, hvor både børn og forældre konfronteres med, hvordan man skal opføre sig, selv når man er syg, ligesom flere af historierne om sygdom præsenterer idéen om, at man må få det bedste ud af sin sygdom.

Idéen om den syge og den sunde krop i slutningen af 1800-tallet er i høj grad bundet op på børnenes køn og idéen om, at jo flere timer børnene sad på skolebænken, jo mere nødvendigt var det, at de også bevægede sig og fik frisk luft. Kigger man på den igangværende diskussion om sundhed, sygdom og fysisk aktivitet blandt nutidens børn og unge, og sammenligner med de tanker, man gjorde sig i 1800-tallet om netop disse ting, er der måske ikke sket så meget. Forskellen er, at man omkring 1900 i høj grad gjorde det afhængigt af kønnet, hvorvidt man var udstyret med et sundt helbred eller ej.

METTE BØGH JENSEN, museumsinspektør ved Skagens Kunstmuseer, tidligere postdoc ved Aarhus Universitet, Skagens Kunstmuseer og Den Hirschsprungske Samling. Har skrevet flere bøger om skagensmalerne. Igangværende projekt: *Syge piger i nordisk kunst 1850-1900*, hvoraf artiklen "Hysteriets anatomi. En diagnose af Jenny Nyströms *Konvalescenten*" er udgivet (Konsthistorisk tidsskrift, Nr. 2, 2019). Projektet er støttet af Ny Carlsbergfondet.

HEALTHY BOYS AND INVALID GIRLS

On the Border between the Healthy and the Sick in Nineteenth-Century Visual Culture.

This article analyzes how the two figures 'healthy boy' and 'invalid girl' are negotiated visually at the end of the nineteenth century and how the idea of being healthy or the opposite relates to these two figures. The center of the analysis are illustrations of invalid girls and healthy boys printed in the Scandinavian periodical *Nordisk Illustreret Børneblad*. The article pays attention to how the two figures are portrayed and examine which images of health and illness, parents and their children were presented to. The argument is that there is a close connection between the visual idea of the invalid girl and the healthy boy and the popular medical literature in the period, and that the idea of the invalid girl was being communicated not only in the paintings of the period but also as reproductions e.g. in children's periodicals and thereby reached a larger audience.

KEYWORDS

DA: Syge piger; raske drenge; krop; børn; 1800-tallet; nordisk illustreret børneblad
EN: Invalid girls; healthy boys; the body; children; the 19th Century; the Illustrated Nordic periodical

LITTERATUR

- Baginsky, Dr. Adolf. *BLEGSOT. Migræne, Nervøsitet og Hysteri. Deres Aarsager, Forebyggelse og Behandling*, Kjøbenhavn: Axel Andersens Forlag, 1887.
- Bailin, Miriam. *The Art of being Ill. The Sickroom*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Bock, Dr. Carl. *Almenfattelig Sundhedslære for Folket: En Beskrivelse af det menneskelige Legeme og dets Pleie i sund og syg Tilstand*. Kjøbenhavn: Wøldikes Forlag, 1874.
- Christensen, Sophus. *Legemsøvelser i Folkeskolen og blandt Ungdommen paa Landet*. Kristiania: S & Jul Sørensens Bogtrykkeri, 1900.
- Bengtsson, Eva-Lena. *Verkelighetens poesi. Svenska genrebilder 1825-1880*. Uppsala: Uppsala Universitet, 2000.
- Berta. "Roserne". *Nordisk illustreret Børneblad*. 2 4, (november 1874): 38-43.
- Bondevik, Hilde og Anne Kveimlie (red.). *Tegn på sykdom. Om litterær medisin og medisinsk litteratur*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2007.

- Bondevik, Hilde og Knut Stene-Johansen. *Sykdom som litteratur. 13 utvalgte diagnoser*. Oslo: Unipub, 2011.
- Bury, Michael. "Chronic Illnesses as Biographical Disruption." *Sociology of Health and Illnes*. 24 (1982): 167-182. doi:10.1111/1467-9566.ep11339939
- C: "Uden titel." *Vikingen* 41, (21. maj, 1873).
- Connor, Holly Pyne (red.). *Angels & Tomboys. Girlhood in 19th Century American Art*. Newark: Newark Museum, 2012.
- Dixon, Laurinda S. *Perilous Chastity. Women and Illness in Pre-Enlightenment Art and Medicine*. Cornell University Press: Ithaca and London, 1995.
- Drachmann, A.G. *Om vore Pigebørns fysiske Opdragelse og om Gymnastikkens Indførelse som Undervisningsfag i vore Pigeskoler*. København: Thieles Bogtrykkeri, 1867.
- Drachmann, A.G. *Gymnastik for den kvindelige Ungdom i Skolen og i Hjemmet*. København: Forlagsbureauet, 1869.
- Döderlein, Chr. *Om vore Skolebørns Hygieine: En populær-medicinsk Fremstilling af Skolelivets Indflydelse paa Barnets Sundhed og Udvikling, og særligt Hjemmets Opgaver ligeoverfor samme*. København og Christiania: Alb. Cammermeyers Forlag, 1890.
- Foucault, Michel. "The politics of health in the eighteenth century." *Foucault Studies* 18 (2014): 113-127. doi:10.22439/fs.voi18.4654
- Frih, Anna-Karin. *Flickan i medicinen. Ungdom, kön och sjuklighet*. ph.d. afhandling, historie, Örebro: Örebro Universitet, 2007. https://www.researchgate.net/publication/279372699_Flickan_i_medicinen_ungdom_kon_och_sjuklighet_1870-1930
- Herndl, Diane Price. *Invalid Women. Figuring Female Illness in American Fiction and Culture 1840-1940*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1993.
- Hertel, Axel. *Om Sundhedsforholdene i de højere Dreng- og Pigeskoler i Kjøbenhavn*. Kjøbenhavn: C.A. Reitzels Forlag, 1881.
- Hertel, Axel. "Er der nogen Fare for Pigernes Sundhed i den højere Fællesskole." *Bog og Naal. Nordisk Tidsskrift for kvindelig Opdragelse og Undervisning*. XV Volume, april, 1908.
- Higonnet, Anne. *Pictures of Innocence. The History and Crisis of Ideal Childhood*. London: Thames and Hudson, 1998.
- Holubetz, Margaret. "Death-Bed Scenes in Victorian Fiction." *English Studies*. 671 (1986): 14-34. doi:10.1080/00138388608598423
- Hovgaard, W. *Sport*. Kjøbenhavn: Emil Bergmanns Forlag, 1888.
- H.J., Kunststillingen. V." *Dagen* 30.11. (1886).
- Jensen, J.P. og E. Meyer. *For Sunde og Syge*. København: J. Henriksens Forlag og Tryk, 1895.
- Jensen, Mette Bøgh. "Sygdom, sentimentalitet og sympati – syge piger i nordisk kunst 1850-1900." *ENGLENS KYS. Syge piger i nordisk kunst*. Red. Mette Bøgh Jensen og Camilla Klitgaard Laursen, Den Hirschsprungske Samling og Skagens Kunstmuseer: København 2021.
- Johannisson, Karin. *Det mörka kontinenten. Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*. Stockholm: Norstedts Forlåg, 1994.
- Kaarsberg, Hans S. *Blegsoten samt om de vigtigste i Forhold til Blegsoten staaende Sygdomme. Tre populære Foredrag*. Kjøbenhavn: Wilhelm Priors Forlag, 1884.

- Kaarsberg, Hans S. *Vore Børn. Deres Opdragelse, sundhed og almindeligste Sygdomme*, 12 folkelige Foredrag. Kjøbenhavn: I.H. Schuboths Boghandel, 1889.
- Kaarsberg, Johannes. *Kvinde-Hygijne. Hovedpunkter i Sundhedslæren for Kvinder*. Dansk Sundhedstidendes Bibliotek, I. Bind, København: Dansk Sundhedstidendes Forlag, 1898.
- Key (et al), Axel. "Om den af skolkomitéen föreslagna fereieläsningen ur hygienisk synpunkt". *Förhandlingar vid svenska läkaresällskapets sammankomster*, 1894.
- Knudsen, K.A. *Grundsætninger for Gymnastikundervisning*. København: J. Frimodt, 1897.
- Kristensen, Jens Erik og Søs Bayer. red. *Kamp og status. De lange linjer i børnehavninstituti- onens og pædagogprofessionens historie 1820-2015*. bind 1, København: U Press, 2015.
- "Kunstudstillingen. I. Fædrelandet 30 10 (1886).
- L.L., "Efter Sygelejet." *Nordisk illustreret Børneblad*. 14 4 (28. november 1886): 45 og 47.
- Nielsen, Zakarias. "Gartneren og hans lille Søn." *Nordisk illustreret Børneblad*. 1 18 (30. juni 1874): 137-138.
- Nielsen, Zakarias. "Hun skal dø." *Nordisk illustreret Børneblad*. 12 1 (12. oktober 1884): 11-14.
- "Nordisk illustreret Ugeblad", annonce. *Morgenbladet*. 18 242 (18. oktober 1874): 4.
- "Nordisk illustreret Børneblad", annonce. *Kjøbenhavns Amts Avis*. 18 244 (29. oktober 1889):1.
- Panum, P. *Illustreret Lægebog. Leksikon for Sund og for Syg*. Kjøbenhavn: H. Hagerups Forlag, 1895.
- Petersen, O. *Gymnastik og forskjellige opfatninger af dens anvendelse*. Foredrag 22. Februar 1889, Christiania: Alb. Cammermeyer, 1889.
- Ribbing, Dr. Seved. "Den qvinliga ungdomens helstillstånd och helsovård. II." *Tidskrift för hemmet. Tillegad Nordens kvinnor*, 17 4:Häfta, (1875).
- Roos, Merethe. "Children, Dying, and Death. Views from an Eighteenth-Century Pe- riodical for Children." *Nordic Childhoods 1700-1960. From Folk Beliefs to Pippi Longstocking*. Red. Reidar Aasgaard, Marica Bunge, Merethe Roos. New York: Routledge, 2017. 241-253.
- Rose, Clare. "What Was Uniform about the Fin-de-Siècle Sailor Suit". *Journal of Design History*. 24 2. (2011):105-124. doi:10.1093/jdh/ep006
- Rousseau, Jean-Jacques. *Emile – eller om opdragelsen*, 1762. Valby: Borgen, 1963.
- H.S., "Fra Kunstudstillingen. II". *Christiania Intelligenssedler* 25.10.1886.
- S.S., "Fra Kunstudstillingen. III". *Aftenposten* 27.10.1886.
- Schultén, M.W. "Skolungdomens helstillstånd". *Finsk Tidskrift*. 5 1. maj, 1885.
- Sigyn, "En Dag ad Gangen." *Nordisk illustreret Børneblad*. 2 8 (januar 1875): 82-88.
- "Skolekammeraterne." *Nordisk illustreret Børneblad*. 13 22 (22. august 1886): 256, 259-262.
- "Skolekammeraterne." *Nordisk illustreret Børneblad*. 13 23 (12. september 1886): 270-273.
- "Slægtens Degeneration." *Horsens Avis/Skanderborg Amtstidende*. 62 48 (26. februar 1889).
- "Smaating". *Nordisk illustreret Børneblad*. 13 12 (28. marts 1886): 143.
- Tonn-Petersen, Anette. "Til lands og til vands – Matrostøj." *Nordslesvigske Museer, Årbog for museerne i Sønderjyllands Amt*, 21, Aabenraa: Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, (1996): 5-13.

103 METTE BØGH JENSEN
RASKE DRENGE OG SYGE PIGER

Wagner, Corinna. *Pathological Bodies. Medicine and Political Culture*. Berkeley: University of California Press 2013

Weinreich, Torben. *Historien om børnelitteratur. Dansk børnelitteratur gennem 400 år*. København: Branner og Koch, 2006.

Westrup, August. *Vore Døtres Fremtid. Vejledning til Uddannelse af unge Piger til Beskæftigelse i Hjemmet og Selverhverv*. København: Axel Andersens Forlag, 1894.

